

## A „DERSI BIÁS“ KÉZIRATOS ÉNEKESKÖNYV

### I. Az énekeskönyv külső ismertetése.

A „*Dersi Biás Daloskönyv*“ első leírása az Erdélyi Irodalmi Szemle 1929. évfolyamában jelent meg.<sup>1</sup> SZABÓ T. ATTILA „*Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI—XIX. századi kéziratoss énekeskönyvei*“ c. felsorolásában foglalkozik vele a „Világi énekeskönyvek“ XVIII. századi csoportjában, a 10. sz. alatt. Az ismertetés teljes szövege a következő:

„*Dersi Biás Daloskönyv*. Kt. Kézirattár A. 10. sz. 16.-r (11 × 9 cm). Bagaria bőr borítással, egykorú házi készítésre valló kötése van. 132 lev. Szerzőjéről a kézirat közvetlenül nem nyújt felvilágosítást. Ajándékozója IFJ. BIÁS ISTVÁN ősei szülőföldjéről, Dersről (Udvarhely vm.) hozta s e szerint már a gyarapodási osztálynaplóba a fenti néven vezették be. Írója valószínűleg dersi volt. A versek legnagyobb része a sátoros ünnepek alkalmára készült köszöntő vers. Ezekén a költeményeken kívül néhány alkalmi, névnapra, lakodalomra írt vers van a kötetben. Az egész kézirat ugyanazon kéztől származik; a futólagos megtekintés alkalmával feltűnő különbségek csak a különböző tinta, illetőleg toll használatával magyarázhatók. A 12b levél alján egykorú, de a kéziratétól elütő, gyakorlatlan írással ez van följegyezve: „Ez a könyv a Biró János“. A 7—9. sz. keresztbe hasított levelei házi cérnával vannak összevarrva. (A főkatalógus felhasználásával.)“

(SZABÓ T. ATTILA ismerteti a daloskönyvet összefoglaló munkájában is,<sup>2</sup> de csak a fentieket kivonatolja.)

Az idézett ismertetésre a következőkben többször fogunk hivatkozni.

LEÍRÁS. Az egyes levelek 1-től 132-ig könyvtári (nyomott) számozással vannak ellátva. Az első lapon ugyanilyen szám jelzi a daloskönyv leveleinek a számát (132). Az 1b lapon „Az Erdélyi Orsz. Múzeum Könyvtára — Kézirattár —“ szövegű pecsét látható. Benne tintával: „Osz. 50 . . . . . 1908.“ Ugyanez a pecsét van ráütve az 50a és a 131b ill. 132b lapra is.

*Bejegyzések.* SZABÓ T. ATTILA fenti ismertetésében csak egy bejegyzésről tesz említést. A daloskönyvben azonban még két olyan természetű

<sup>1</sup> Erdélyi Irodalmi Szemle, 1929. 286. l.

<sup>2</sup> Kéziratoss énekeskönyveink és verses kézirateink . . . Zilah, 1934. 128. l.

beírás található, amelyek nem tartoznak a szorosanvett anyaghoz. Az egyik a 38b. lap aljára írt fordított és áthúzott latinnyelvű keltezés: „Ao 1769. die xbr.“ (1769. év december 16.) Nyilvánvaló, hogy a bejegyzés a szöveg leírása után került a daloskönyvbe a szöveg és a lapzáró ú. n. őrszó által szabadon hagyott helyre. — A 3. bejegyzés a leghosszabb. A daloskönyv írója a 129. levél után véletlenül kettőt fordított s az így üresen maradt két lap közül a jobboldalira (131a) egy KOVÁCS MÁRTON nevű archidiakónus teljes latinnyelvű címzése került.

*Kötés.* A könyvecske bekötésénél különböző nagyságú ívek meglehetősen rendszertelenséggel kerültek egymás mellé. A kötés nagyon jó állapotban van. A bekötés körülményeinek felderítésénél fontos szerepük van az ú. n. őrszavaknak. Minden lap első szótagját vagy szavát feltünteti az író az előző lap alsó jobb sarkában. Kivételt csak ott tesz, ahol egy-egy költemény befejező Amen-je került az alsó jobb sarokba. Az őrszavak rendeltetése az volt, hogy az előre beírt, még bekötetlen lapokat könnyebb legyen összeállítani. E szerint a könyvecskét csak a lapok teleírása után kötötték volna be. Ezt még valószínűbbé teszi az, hogy egyes sorok (különösen a hosszúak) a kötés miatt nem olvashatók végig, csak az ívek szétfeszítésével, továbbá az is, hogy — mint az írás helyenkint lapszéli megcsonkításából látható — a könyvecskét a beírás után vágták körül. Ez ugyan egy másik bekötéssel is lehet összefüggésben, de tekintve a könyvecske alig használt állapotát, nem valószínű, hogy második kötésre lett volna szükség.

Az első 6 levelet mi a szöveg olvashatása végett leválasztottuk, a könyvecske egyébként — a 7—9. lapok SZABÓ T. ATTILA ismertetésében jelzett sérülésétől eltekintve — teljesen jó állapotban van, csupán az utolsó levél rojtoszélű és piszkos, az utolsó költemény utolsó sora nem is betűzhető ki.

Az 1., valamint a 3. ívbe fűzött „szekundér“-ívet (lásd az ívbeosztás leírását) nem az első bekötésnél foglalták bele a könyvecskébe. Az egyik, az első — mint jeleztük — ma már levált, de megállapítható, hogy nem volt szerves része a könyvecskének s a másik szóbanforgó ívvel együtt erősítették hozzá a 2. ívhez, amatt eléje, ezt pedig a 3. ív első lapja (13.) után, vékony, a kötéshez használt spárgánál finomabb, fehérebb színű házicérnával. Ugyanezt a cérnát használták az említett sérülések javítására. (Valószínű, hogy ez az erős szakadás éppen a két ív utólagos hozzákötésénél történt a 2. ívben). Az 1. ív ma már levált lapjain levő tűszúrások is mutatják, hogy oldalról varrták be, úgy, hogy a szöveg eredetileg nem is volt végigolvasható. Mindezekhez járul még, hogy e két ív kézírása általános jellegében és egyes betűformákban a daloskönyv többi részétől határozottan elüt, annyira, hogy külön kéz írásának kell tartanunk, to-

vábbá az, hogy éppen ez a két ív tartalmazza a daloskönyv anyagából leginkább kikívánczoló darabokat: egy névnapi köszöntőt, a „leányvers“-eket, két verses imát és az egyetlen lakodalmas köszöntőverset. (Lásd a tartalmi ismertetés elejét.)

*Ívbeosztás.* A daloskönyv íveinek elrendezése a következő: (A számok a levélsorszámokat mutatják, a függőleges vonal az ív elejét vagy végét jelzi, kerek zárójelben a két később befűzött ív lapszámai láthatók, a kis p a páratlan leveleket jelzi.)

(1—4) [ 5—12 ] 13 (14—21) 22—36 ] 37p [ 38—57 ] 58p, 59p [ 60—63 [ 64p ] 65—72 ] 73p [ 74—77 [ 78p ] 79—92 ] 93—100 [ 101—108 ] 109—116 [ 117—124 ] 125—132, tehát az egyes ívek levélszáma:

(4) 8, 1 (8) 15, 1p, 20, 1p, 1p, 4, 1p, 8, 1p, 4, 1p, 14, 8, 8, 8, 8, azaz összesen 132 levél.

Az énekeskönyv utolsó ívéből e szerint nem vehettek el lapok, mivel teljes, tehát az utolsó költemény is befejeződik a 132b lap alsó olvashatatlan sorával. Legfeljebb egész ív leválásáról lehetne szó, de ez a kötés jó állapotát tekintve alig tehető föl. Ellenben már a kötés után eshetett ki az eredeti első (jelenleg második) ív elejéről és végéről egy vagy több összetartozó levélpár. Erre mutat az, hogy a 12b lapon befejeződő pünkösdi rigmus Amenje után a következő 13a lapon egy címnélküli karácsonyi vers következik. Mivel a cím a daloskönyvben másutt sehol nem maradt el, feltehető, hogy a vers eleje a címmel együtt az előző — azóta kiesett — lapon volt. Még valószínűbb a levélkiesés a 104. és 105. levél között, ahol husvétii versek után a lapalji „Ejusdem“ címzés ellenére „Rithmi Pentecostales“ következik a másik lapon. Mivel ez a rendellenesség éppen az ív közepére esik, valószínű, hogy egy (vagy több) levélpár szakadt ki onnan. Így ez a 8 leveles ív eredetileg 10 (vagy több) levélből állhatott.

*Írás.* A daloskönyv írása elejétől végig jól olvasható; gyakorlott, ügyes kézre vall. Ami az írásformát alakilag általában illeti, elsősorban az írás díszessége, cifrasága, kissé szertelen vonalvezetése tűnik fel a mai íráshoz szokott szemnek. Gyakori a betűvégződés lehúzása, különféle cafrangok, sallangok alkalmazása. Ma már nem használatos jelek: f, β, z, valamint a f összetételei: fz, fz.<sup>2</sup>

Az író fegyelmezett, hibákat ritkán követ el, de az ékezetek felrakásában — megfigyelésünk szerint — következetlen, illetve nem elég pontos. Sokszor úgy helyezi el az ékezetet, hogy más szótag magánhangzója fölé kerül.

<sup>2</sup> Ezeket a jeleket a jelen tanulmány idézeteiben nyomdatechnikai okoknál fogva ma használatos jelekkel helyettesítjük.

Helyesírási tekintetben legszembetűnőbb a j-vel összetett kettős betűk alkalmazása: gj, nj, lj, tj, illetve ezek hosszú formái: dgj, llj, nnj, ttj. Előfordulnak — ritkábban — a megfelelő y-os alakok is. A cs hangot tf (ts), ill. ttf (tts), a c-t tz, t<sub>z</sub>, ill. ttz, tt<sub>z</sub> jelöli. A β mellett gyakori a fz, sz is; a hosszú s általában fs, ritkábban ff, hosszú z = gz, a g-t gyakran gh, a t-t th váltja fel, a mai gy helyén pedig ritkábban g áll.

A sorokat mindig nagy betűvel kezdi, ezért sor elején f vagy β helyett — mivel ezeknek nagy megfelelőik nincsenek — legtöbbször S-t, illetve Sz-t alkalmaz. Egyébként nagy betűvel kezd minden tulajdonnevet, az idegen eredetű szokat (pl. Nympha, Rithmus, História, stb.) általában, végül egyes közsóknál is elég következetesen nagybetűt alkalmaz (Leány, Tanulás, Ég, Lélek, Menny, Nap, Innep, stb.) Gyakori még az aposztrófós a', e' névelő, ill. mutatószó.

*Rövidítések:* k = -nak, -nek; g = -an, -en (szó végén,<sup>4</sup> β; fz = szent, Cx̄s = Krisztus, Iñ = Isten. A ' jel „és“-t jelent.

SZABÓ T. ATTILA fent idézett ismertetésében a kéziratot egy kéztől zármazónak mondja s a feltűnő különbségeket más tinta, illetőleg toll használatára vezeti vissza. Mi azonban úgy vettük észre, hogy egyes szövegrészek általánosan elütő jellegéhez olyan speciális különbségek (helyesírási sajátságok, rövidítések, stb.) járulnak, melyek csak a más toll vagy tinta használatával nem magyarázhatók. Az anyag túlnyomó része feltétlenül egy kéztől ered (B). Két írásfajta azonban határozottan állítjuk, hogy más kéztől (A és C) származik.

*Írásfajták.* A kézirat — akár külön kézről, akár más toll használatáról van szó — négy feltűnően elütő írásfajta mutat. Ezeket A, B<sub>1</sub>, B<sub>2</sub>, és C betűkkel jelöljük, jelezve, hogy csak kettőt (A és C) tartunk határozottan más kéz írásának.

Az egyes írásfajta eloszlása a következő:

A: 1a—4b, 14a—21b lapok, azaz a jelzett két később bekötött ív, valamint a 132a lapon lévő bejegyzés írása. Sötétebb színű tintával készült (különösen az első ív), határozott vonalakból álló, erősen vastagító, „szálkás“ írás.

B<sub>1</sub>: 5a—13b, 22a—70a 1. soráig, 71 b (a Rithmus Natalitól)—72a, 73a—77a (a Versus Natalis-ig), 86b, 88a—100a (a Versus Pentecostalis-ig), 105a—105b (a Versus Paschalis-ig), 117a—130a, 131b—132b. Ez a domináló írásfaj egyenletes vonalakból álló, folyamatos, gömbölyded.

Az A és B<sub>1</sub> írás eredhetne egy kéztől, mivel az egyes betűk alakja, kötése, az írás dőlésszöge megegyező. Néhány megfigyelésünk azonban megfontolásra késztet. Az A írásban a l, , , (áthúzott M) használata

<sup>4</sup> E két rövidítés az idézetekben e tanulmányban feloldjuk.



általános, míg a B<sub>1</sub>-ben ezek helyett csaknem kivétel nélkül s, h, z, M-et találunk. A 3 jelet az A egyáltalán nem ismeri. Mindezekhez egy helyesírási különbség is járul: az A kizárólag lly-t alkalmaz ott, ahol B<sub>1</sub> llj-t. Ezeket az eltéréseket nem lehet a más toll használatára visszavezetni. Ha még tekintetbe vesszük továbbá azt is, hogy az A írás kizárólag a két később befűzött ívé s ezeknek nincs semmi szöveghatárolatuk (őrszavak) a szomszédos ívekkel, teljesen igazoltnak vehető az az állításunk, hogy két külön kéz írásáról van szó.

B<sub>2</sub>: 77a—86a, 100a—104b, 106b—116b. A kézirat többi részétől eltérően nem folyó, hanem egyes, önálló jelekből összetett, díszesebb, cifrább álló-írás. A kötővonalak általában hiányoznak vagy csökevényesek. Az író játékos ösztöne a 109a—112a lapokon nyilatkozik a legszembe-tűnőbben, ahol a barokkos, cikornyás betűvégződés a lapok alsó peremét jóformán kitöltik. Ez az írásfajta a B<sub>1</sub> írója másik írásmódjának (más toll?) vehető. Hogy ugyanazon író „írásváltásáról“ volna szó, a mellett szól az is, hogy a 84. sz. köszöntővers<sup>5</sup> egyik része B<sub>1</sub>, a másik B<sub>2</sub> írású.

C: 70a—71b, 105b—106a. Igen apró betűkből álló, jellegzetesen öreges, reszkető, sűrű írás. A B<sub>1</sub>-gyel ellentétben csak ff, lly, ts (B<sub>1</sub>-nél csak f) jelet használ, a B<sub>1</sub> nagy U-ja nála majdnem V, a B<sub>1</sub> gj-je pedig kizárólag gy, melynek y-ja gyakran beleolvad a g-be, néha teljesen eltűnik. Az -an, -en-nek megfelelő rövidítés C-nél lefelé húzott 6-oshoz hasonló (bár a másolatban ezt is 3 jellel adtuk vissza). Fontos továbbá az, hogy a Krisztus rövidítése C-nél kizárólag Krs, ellentétben az A—B írások Cxs vagy Cxts-ével. Mindezek alapján ezt az írásfajt feltétlenül más kéztől eredőnek kell tartanunk.

TÖRTÉNETE. SZABÓ T. ATTILA fenti ismertetésében közli az énekeskönyv eredetével kapcsolatos fontosabb adatokat. Ezek magyarázzák a könyv elnevezését is. Az 1b lap pecsétje szerint az Erdélyi Múzeum kéziratárába 1908-ban került.

*Keletkezési hely.* Mind lelőhely, mind a szöveg bizonyos vonatkozásait tekintve kétségtelenül erdélyi (Segedelméd várja az erdeji népség 108 : 3),<sup>6</sup> közelebről székelyföldi eredetű. A szövegben két községnév fordul elő: Ders (1 : 2, 2 : 2), valamint Szabéd (a 131a lap utolsó szava). Az előbbi, a mai Derzs 15 km-re fekszik Székelyudvarhelytől délnyugati irányban s mivel a szöveg szerint egyes köszöntőket Dersben szavaltak, valószínű, hogy a verseket is ott másolták le. SZABÓ T. ATTILA fenti ismertetése szerint a kézirat a Dersi Biás-család tulajdonában volt s adományozója, a család tagja, „ősei szülőföldjéről“ hozta. A Szabéd községnév e tekintetben kevésbé lehet irányadó, mivel egy címzésben szerepel, melyet

<sup>5</sup> Az egyes darabok a daloskönyvben számozatlanok; de mi az utalás megkönnyítése végett a másolatban sorszámokkal láttuk el őket.

<sup>6</sup> A másolatból a darab száma és a sorszám megadásával idézünk.

bizonyára levelezés céljára jegyzett fel magának a könyv ismeretlen (s esetleg későbbi) tulajdonosa. Szabéd egyébként Marosvásárhelytől északnyugatra kb. 20 km-re fekszik.

*A keletkezés ideje.* Mikor keletkezhetett a kézirat? SZÁBÓ T. ATTILA fent idézett (I. a 1. lapon) összefoglaló munkájában közölt rövidebb ismeretetésben a XVIII. század második feléből származónak mondja, feltehetőleg az írás jellege és régisége alapján. Ezt a megállapítást erősíti meg a 38b lap latinnyelvű keletkezése, mely a fentiek szerint (II. l.) a szöveg leírása után került a könyvbe. Tekintve, hogy a bejegyzés karácsonyi versek közé esik, önként adódik annak a feltételezése, hogy a xbris (= december) 16-i dátumot éppen a köszöntésre való készülődés idején jegyezték be, azaz a szövegnek ez a része pontosan 1769. decemberében íratott volna le, de semmiesetre sem később.

*Az író (tulajdonos).* Az író (tulajdonos) az írás gyakorlottságából és viszonylagos hibátlanságából ítélve iskolázott, művelt ember lehetett. Talán az ő nevét örizte meg a 12b lap bejegyzése, mely bizonyára ilyesmit akart kifejezni: „Ez a köny(v) a Biró János(é).“ Egyébként idegen, kevésbé gyakorlott kéztől származik. Az a kérdés, hogy az író csupán kedvtelésből vagy gyakorlati célból jegyezte-e fel a köszöntő verseket, bajosan dönthető el. Mindenesetre valószínűbb az előbbi feltevés.

Említettük, hogy a daloskönyv két íve nem függ össze az eredeti kötéssel. Mivel ennek a két később beerősített ívnek az írása a fentiek szerint más kéztől (A) származik s egyezik a 132a lap latin címének írásával, feltehető, hogy a daloskönyv (későbbi?) tulajdonosáról van szó, aki a jelzett íveket a könyvecskéhez hozzákötötte, az üresen maradt 132a lapra pedig egy címet feljegyzett.

Kétségtelennek tartjuk, hogy a daloskönyv (legalább is túlnyomórésztében) másolat. El sem képzelhető, hogy ezt a hatalmas anyagot emlékezetből írhatták volna le. De a kézirat másolat-voltát kézzelfoghatóbban is bizonyítják egyes helyek. Ilyen pl. a 17 : 84 olvashatatlan sor, melyet a másoló is megkérdőjelezett (mivel az előtte fekvő szöveget ksilabizálni nem tudván vonásról-vonásra másolta le a sort), a 17 : 95 sor, melyben az olvashatatlan szövegrészt szaggatott vonallal helyettesíti, a 106 : 45 sor, „tselekedet“ szava, mely — mint a szövegösszefüggésből kiderül — nyilván elnézés „te lelkedet“ helyett, a 97 : 2 sor „bámullyon“ szava, mely csak „bénullyon“ helyett állhat, továbbá a 84. sz. töredékes vers, melynek utolsó versszaka, sora és szava is töredékes; nyilvánvaló, hogy az író egy szöveget másolt, mely nem volt teljes.

A daloskönyv kétségtelenül protestáns, közelebről unitárius vallású közösség szellemi termékeit örizte meg. A „Szűz Mária“ név pl. csak a húsvéti történetben fordul elő. De a szöveg maga kétségtelen bizonyítékokkal szolgál. „Mert az Egak Ura irgalmasságából J Könjörült mü rajunk

Atyai voltából [ Nem az mű érdemünk szerent való okból“ (64 : 5—7), valamint: „Mellyet bizonyára nem az mű érdemünk [ Hanem az Ur Krs ki mű idvességünk [ Nyert hozott mindennek ...“ (67 : 9—11). Az unitárius eredet bizonyítékai pedig az egyébként csak unitárius verseskönyvekben használatos Versus Natalis, Paschalis és Pentecostalis — verscímek, továbbá ez a passzus: „magától valo tsak egj Istensegnek [ Ditsőség adassék ...“ (9 : 42—43), de elsősorban az, hogy Ders unitárius község volt<sup>7</sup> s hogy a 132a lap bejegyzése egy unitárius archidiakónus címzése,

## II. Az énekeskönyv tartalmi ismertetése.

Az énekeskönyv összesen 127 verses és prózai darabot tartalmaz. Ezek túlnyomó része — 116 darab — a *sátoros ünnepekre szánt köszöntővers*, közülük 12 latin vagy részben latin nyelvű (10., 30., 36., 37., 41., 49., 51., 72., 76., 78., 80. és 104. sz.). Ennek a műfajnak prózai megfelelői az *üdvözetek* („Salutatio“): 7 darab (a 115—118. és a 121—122. számúak, közülük az első szintén latin, egy pedig, a 117. sz., újévre szánt). A továbbiak így oszlanak meg: egy *lakodalmi versezet* (17.), mely az egész daloskönyv legérdekesebb darabja, egy *névnapi köszöntővers* (3.) és két verses ima (18. és 19.). Ez utóbbi négyet két, az eredeti kézirathoz később fűzött ív<sup>8</sup> tartalmazza.

Az énekeskönyv tehát műfajilag teljesen *egységesnek* mondható, mivel — két imától eltekintve — kizárólag különféle alkalmakra, elsősorban a nagy ünnepekre készült köszöntők (üdvözetek) gyűjteménye. Ezért emlékeztet bennünket a népnél még ma is használatban levő ú. n. vőfélykönyvekre, annál is inkább, mivel a lakodalmi köszöntő műfaja a mi daloskönyvünkben is képviselve van. (Nagyon valószínű, hogy a vőfélykönyvek éppen a miénkhez hasonló rigmusgyűjtemények egyenes leszármazottai).

### AZ ÜNNEPI KÖSZÖNTŐ.

Az énekeskönyv uralkodó műfaját 47 karácsonyi, 41 húsvéti és 28 pünkösti köszöntő képviseli. (Szándékosan használjuk itt a „köszöntő“-t, mint összefoglaló megjelölést, mivel a „köszöntővers“ kifejezést műfaji megkülönböztetés céljára tartjuk fenn.) A köszöntők között terjedelem szempontjából feltűnő különbségek mutatkoznak. Vannak négy-nyolcsoros kis versikék és hosszú, terjedelmes elbeszélő részeket tartalmazó versezetek. A versek zömét azonban a két véglet közötti közepes terjedelmű (20—40 soros) darabok teszik. Az énekeskönyv köszöntőanyaga ilyenformán a darabok nagyságát tekintve három nagyobb csoportra osztható,

<sup>7</sup> BENKŐ JOSEPHUS: Transsilvania... II. k. Kolozsvár, 1833. 228. l.

<sup>8</sup> L. a 2—3. lapon.



melyek — mint alább látni fogjuk — egy-egy, a köszöntés módjától, illetve a versek szerzőinek és elmondóinak személyétől meghatározott műfaji változatot képviselnek. Ezért a három csoporttal külön fogunk foglalkozni. Célszerűség kedvéért az első csoportba tartozó rövid versikéket a néptől vett kifejezéssel „*rigmus*“-nak, a legnagyobb számban képviselt középterjedelmű verseket „*köszöntővers*“-nek, végül a feltűnően hosszú, terjedős darabokat „*ünnepi verszet*“-nek nevezzük. (A neveket ebben az értelmükben idézőjelbe tesszük, mivel különben félreérthető, hiszen végeredményben mindegyik darab köszöntővers.)

Mielőtt az egyes műfaji változatok ismertetésére rátérnénk, szükséges, hogy közelebbről szemügyre vegyük azt a szokást, amelyhez a versek kapcsolódnak. Hiszen egy jellegzetesen alkalmi költészetről van szó, amely önmagából nem érthető meg hiánytalanul. Továbbá, mint céloztunk is rá, az említett műfaji különbségek teljes megértéséhez csak a szokáshagyomány vizsgálata vezethet el.

*Az ünnepi köszöntés.* Az ünnepi köszöntés körülményeire nézve maga az énekeskönyv anyaga is szolgáltat adatokat, de önként kínálkozik, hogy körülnézzünk a népnél is, melynél az ünnepi köszöntés ma is hagyományos. Arra az eredményre fogunk jutni, hogy a daloskönyv anyaga alapján rekonstruálható és a mai, népi köszöntés között történeti összefüggés van, amit számos kétségtelen szöveg-, ill. motívumegyezés is megerősít. Ezekkel az alábbiakban sorra találkozni fogunk.<sup>9</sup>

Nézzük meg, mit árul el a daloskönyv anyaga a köszöntés szokásáról. Egyik köszöntőversünk így kezdődik:

Regi eleinktől ránk maradt szokásunk  
Hogj mikor el jövend a mü Karátsonunk  
Akkor minden háznál egj egj Verset mongjunk  
Melyben Kigjeteznek nagj jokat kívánunk (69 : 1—4)

Ez a négy sor az egykorú köszöntés szokásának rövid foglalata. (A „régie elődök“-re való hivatkozás egyébként gyakori motívuma a mai népi rigmusköltészetnek is. Pl. az *Ethn.* egyik világháború utáni kötetében közölt jázsági, szintén karácsonyi köszöntővers kezdősorai:

E csekély kis ajándékkal léptünk a házba<sup>10</sup>  
Melyet régi ős elejünk vettek szokásba<sup>11</sup>)

De nemcsak a fenti idézet, hanem jóformán az egész köszöntő-anyag tanúskodik arról, hogy egy házról-házra történő, sátoros ünnepi szokásról van szó; a versmondók mindenüvé elvitték az ünnepi örömezenetet, Istent

<sup>9</sup> E szövegegyezések, ill. párhuzamok nagyobb része a daloskönyv anyagának formai ismertetésével foglalkozó 3. fejezetben található, ezt azonban itt nem közöljük.

<sup>10</sup> T. i. betlehemmel jártak köszönteni.

<sup>11</sup> *Ethn.* 1922. 74. l.



dicőítették, a háznépnek minden jót kívántak s nem restelltek jutalmat kérni. Valóban hangosak lehettek az utcák ilyenkor:

Zengnek az Urtzákis illj szép verseléssel (88 : 2)

A versmondó legtöbbször pénzt kér:

Ha tenjerem üri Poltura vagj Garas  
Beszédem nem léssen nállatok unalmas (96 : 3)

De fáradtságomért petákat adjatok (74 : 48)

Kész vagjok tü néktek sok jokat kívánni  
És az áldás után Tallerokat várni (113 : 3—4) stb.

Mások szalonnára, borra tesznek félre nem érthető célzásokat:

Az emberis a' Kist azért szokta fenni,  
Hogj azzal szalonnát lehessen metzeni  
Ha ki most nekemis meg Keni torkomot (86 : 3—5)

Oldalomon vagjon égy Lapos tarisnya  
Az Ki Kalatsat ád azt tsak ide dugja  
Peretz Lepenjnek is ez az hordozója  
A szegenj Déáknak nintsen más iszákja (69 : 17—20)

A népi köszöntés. Azok a leírások, amelyeket az újabkori népi köszöntés szokásáról olvashatunk, minden kétséget kizáróan meggyőznek arról, hogy egy és ugyanazon szokásról van szó, mely egyébként jóformán az egész ország területén divatozik a legújabb időkig.

Fentebb idéztünk egy jázsági karácsonyi köszöntőversből. Ez egy, többek között a jázsági köszöntéssel is foglalkozó cikkben jelent meg.<sup>12</sup> „Jász-földön kétféle karácsonyi szokás van divatban — írja többek között —, egyik a köszöntő-mondás, a másik... a betlehemezés... A karácsonyi ünnepeket megelőző napon 6—7 gyermek bejárja a házakat...“ — KÁLMÁNY LAJOS szegedi gyűjtésében<sup>13</sup> említi, hogy gyűjtéséből a dalmentalan, nem énekelt köszöntőket kihagyta, mert nem népiesek. Ezeket szerinte „új év napjára, névnapokon, disznótorokon, lakodalmakkor s más alkalommal“ szokták mondani. GÖNCZY FERENC göcseji gyűjtésében is<sup>14</sup> megtaláljuk a szokást egy karácsonyi köszöntő kíséretében. Közlése szerint 10—14 éves fűk, rendszerint kettesével járnak házról-házra köszönteni. A Magyar Népköltési Gyűjtemény csongrádmegyei kötetének jegy-

<sup>12</sup> RELKOVIČ NÉDA DR.: Népi színjátékok Jászkarajenő és Jászsalsószentgyörgy községeiben. Ethn. 1922. 74. l.

<sup>13</sup> Szeged népe. Arad, 1881. 193. l.

<sup>14</sup> Göcsej és Hetés vidéke. Kaposvár, 1914. 267. l.

zetei<sup>15</sup> a következő felvilágosítást adják: „Az ünnepek körül, karácsony, új év és a téli hónapokba eső névnapok előestéjén három négy gyermek-összeállás járnak házról-házra kántálni vagy köszönteni. Megállnak az ablakok alatt s elkezdik énekelni a köszöntőverset... Aztán elkezdik mondani sorba a rigmusokat... a házbeliek kaláccsal, rétesel, kolbásszal és egy pár krajcárral bocsátják őket tova.“

Minket természetsszerűleg Erdély, illetve a Székelyföld érdekel legjobban, hiszen az énekeskönyv kétségkívül itt keletkezett. Bőven találunk adatokat erről a területről is. ŐSZ JÁNOS az *Ethnographiában* megjelent rokonvonatkozású cikkében<sup>16</sup> szószerint ezt írja: „A karácsonyi, nagypénteki és húsvéti rigmusokat az erdélyi részeken 6—12 éves gyermekek szokták elmondani. Legtöbbször Krisztus születéséről, keresztre feszítéséről, feltámadásáról, életéről szóló fél-népi eredetű s rendszerint elrontott versekkel „tisztelik meg a háztájt“. A legendák, beköszöntők, búcsúzó szövege csaknem községenként változik. S mert e népszokás a népnél vallásos czeremonia számba vétetik, a rigmus-mondó gyermekeknek mindenki szívesen adja a megtiszteltetésért járó pár fillérfi adományt.“ — SZENDREY ZSIGMOND írja az *Ethnographiában* közölt szatmár-megyei karácsonyi és húsvéti köszöntőverseket kísérő ismertetésében:<sup>17</sup> „Valamennyi tréfás tartalmú. Egy részük a 10—12 éveseké, a többi pedig a nagyobbaké. Amazok kedves tartalmú és nyelvezetű népies rigmusok: a karácsony elérkeztének, Krisztus születésének bejelentései pénz-, kalács- és hurkakérő toldalékkal, emezek pedig... többnyire tudakos csinálmányok, tele elferdített idegen szavakkal s a végükön pálinkát kérő befejező rigmussal.“ Később: „A húsvéti köszöntők is kétfélék: az egészen kisgyermeknek való rövid versikék és a nagyobbak virágosabb, mesterkétebb versei, Jézus feltámadásának elbeszélései.“ Erre a két idézetre alább visszatérünk. A Magyar Népköltési Gyűjtemény *székelyföldi* kötetének jegyzetei is a szokás létezéséről tanúskodnak:<sup>18</sup> „A rigmusokat és köszöntőket leginkább iskolás gyermekek szavalgatják. Sátoros ünnepeken vagy névnapokon házról-házra járnak s a megtisztelt gazdák kaláccsal, bélessel vagy egy pár krajcárral jutalmazzák őket.“

Folytathatók a sort a kántálás és egyéb rokon ünnepi szokáshagyományok ismertetésével, de ez a jelen keretek között feleslegesnek látszik. Az összefüggés tényéhez ezek után nem fér kétség. Arra a kérdésre azonban, hogy milyen természetű ez az összefüggés, tehát, hogy a nép az átadó vagy átvevő szerepét játssza-e, továbbá, hogy a kapcsolatok milyen folya-

<sup>15</sup> MNGy. II. 495. l.

<sup>16</sup> Ünnepi rigmusok. Ethn. 1900. 273. l.

<sup>17</sup> Szatmár megye néphagyományai. Ethn. 1927. 242. l.

<sup>18</sup> MNGy. III. 453. l.

matokkal magyarázhatók; elsősorban maguknak a rigmusoknak, köszöntő verseknek az alapos vizsgálata adhat feleletet.

*Eredet.* A versekben minduntalan felbukkanó tudákosság, a mitológikus vonatkozások, latinizmusok kizárják azt a lehetőséget, hogy ez a költeszet népi eredetű lenne. Verselés, stílus, formulák, stb. tekintetében a népköltési gyűjteményekből ismert (nem műköltői) köszöntő-anyaggal általánosságban nem hozható összefüggésbe, csak egyes, elszórt szövegegyezéseket találunk, melyeket egyes műköltői szövegelemeknek a népnél való továbbélése magyaráz. Az előbb említett sajátosságok éppen ellenkezőleg azt bizonyítják, hogy ezeknek a verseknek a szerzői iskolázott s bizonyos általános műveltséggel rendelkező egyének voltak. A stílus vizsgálata meggyőzhet bennünket arról, hogy a daloskönyv szövege feltétlenül eredetibb, mint a népi szövegek, mert minden kezdetlegessége mellett is szabatos. SZENDREY ZSIGMOND fentebb idézett ismertetése szerint a szatmármegyei ünnepi köszöntőversek „többnyire tudákos csinálmányok, tele elferdített idegen szavakkal“, továbbá „virágos“-ak, „mesterkélts“-ek. ÓSZ JÁNOS szintén idézett cikkében pedig „félnépi“ eredetű s „rendszerint elrontott“ versekről beszél. Azaz: annyi népies elem került az idők során a versekbe, hogy ismertetőjük kénytelen volt a „félnépi“ kifejezést alkalmazni. A jelen énekeskönyv anyagán azonban nem vehető észre a népi használatból eredő romlás. Az újabkori köszöntőkre jellemző durva betoldások, eltorzult népies fordulatok hiányoznak. (E tekintetben talán valamivel előrehaladottabb stádiumban van az egyetlen lakodalmi verszet, amelyről azonban külön fejezetben kívánunk beszámolni.) *A daloskönyv köszöntő-anyaga abban az állapotban maradt fenn, amelyben elindult a népi használat útján.*

Nézzünk tehát utána, hogy kik lehettek a daloskönyv tudákos, tanult emberre valló anyagának szerzői, különös tekintettel az egyes műfaji árnyalatokra.

*Szerzőség.* A versek jelzett általános jellegéből ítélve már eddig is gyanítható volt, hogy diák-szerzőkre gondolunk. De ezen túl kézzelfogható nyomai is vannak annak, hogy általában diák-verselőkről van szó. Közvetlen utalásokat találunk arra, hogy a versek diák-versmondók számára készültek s ha nem is feltétlenül mindegyik a saját versét szavalta, bizonyos, hogy egymástól tanulták el. Az egyik köszöntő elmondója így panaszkodik:

Nints szegénj Déáknak mit adjon egjébbe  
Tsak az jo kevánság forog elméjébe (48 : 1—2)

Oldalamon vagjon égy Lapos tarisnya

A szegénj Déáknak nintsen más iszákja (69 : 17, 20)

Még kézzelfoghatóbb bizonyítékul szolgálnak azok a darabok, melyeket tartalmuknál fogva diákverseknek is nevezhetnénk. Ezek vagy a diákönérzet vagy a diák kesergésének kifejezői s bennük a köszöntés tényével kapcsolatos mondanivalók a háttérbe szorulnak (l. a 23. lapon).

*Művelődéstörténeti háttér.* A daloskönyv ünnepi köszöntőit ezek szerint nyilván nagyobb diákok szereztek vagy a maguk vagy kisebb diáktársaik számára. Itt azonban nem állhatunk meg. Fel kell tennünk a kérdést, hogy milyen iskoláról, miféle diákságról lehet itt szó s hogy melyek voltak azok az alkalmak, hagyományok, szellemi és anyagi feltételek, melyeknek ez a széleskörű gyakorlatról tanúskodó költészet keletkezését és virágzását köszönhette. Az anyag vallási hovatartozását s ehhez kapcsolódó egyéb meg gondolásainkat (l. a 7. lapon) tekintve nem lehet kétséges, hogy a kolozsvári unitárius kollégium diákköltészetének valamilyen — közeli vagy távoli — hajtásával van dolgunk, hiszen ez a nagymultú intézet egész Erdély unitárius ifjúságának volt „alma mater”-e s történetében megtalálhatók a keresett művelődéstörténeti mozzanatok is. Forrásunk<sup>19</sup> tanúsága szerint a XVIII. században egész Erdély területén általánossá vált a „legáció” szokása, mely a református kollégiumokban még ma is él. A nagy ünnepek alkalmával vidéken prédikáló „nagylegátust” a „kislegátust” vagy „mendikáns” kíséri, aki az ünnep reggelén házról-házra járva elviszi a híveknek az ünnepi üzenetet s ezért mindenütt néhány fillért kap. E célra alkalomról-alkalomra megfelelő ünnepi rigmusok forognak közkézben. A legáció a kolozsvári unitárius kollégiumban is hagyományossá vált s a feljegyzések szerint pl. az abrudbányai gyülekezetnek 1710 óta volt állandóan kollégista legátusa.<sup>20</sup> — Még figyelemreméltóbb a másik hagyományos ünnepi szokásról szóló közlés: „A pénzszerzés másik módja volt a cantatio. Kezdetől fogva szokás volt, hogy karácsony napján a diákok csoportokba oszolva, a városi híveket házról-házra járva felkeresték és versekkel üdvözölték.”<sup>21</sup>

A kislegátusnak és a kántáló diáknak köszöntőversre volt szüksége s ez a diákság költői gyakorlatából született. Itt utalunk az e korbéli iskolák ú. n. poétai classis-ára, melynek főfeladata a diákság verselő készségének fejlesztése volt. „... a középfokú iskolatagozat ötödik évfolyamát

<sup>19</sup> DR. GÁL KELEMEN: A kolozsvári unitárius kollégium története. 2 k. H. n., 1935. „A pénzszerzés egyik módja a legációba menés. A legáció eredetét P. SZATMÁRY KÁROLYNÁL (A nagyenyedi Bethlen kollégium története, 88. l.) olvassuk. Mikor a sárospataki kollégium 1671-ben Enyedre vándorolt, diákjai nem lévén kellően segítve, ünnepnapokon a közel fekvő helységekbe mentek ki, hogy a lelkeseket kisegítsék, miért az eklézsiák részéről bizonyos segítyeket, díjakat kaptak. Ezt a szokást később a többi iskolák is átvették s ez az ú. n. legáció eredete Erdélyben... A birtokos urak a 18. században majdnem mind járattak legátust.” (II. k. 256—257. l.)

<sup>20</sup> DR. GÁL KELEMEN: i. m. II. k. 257. l.

<sup>21</sup> DR. GÁL KELEMEN: i. m. II. k. 254. l.



költészeti osztálynak hívták s ebben a költői mesterség gyakorlása a rendszeres tantárgyak közé tartozott, mintegy a mai házi és zárthelyi írásbeli dolgozat szerepét töltötte be. Akik aztán a költészeti iparos-üzem e tanoncái közül kitűntek szóboőségükkel, könnyed verselésükkel, hatásos ötleteikkel, csattanós rímeikkel, azok hivatalos helyről gyakran kaptak megrendelést ilyen vagy amolyan költemény gyártására. — Az alkalmi költészet gyári nagyüzeme volt ez... Az egyházi, városi, iskolai élet ünnepélyesebb alkalmaihoz elmaradhatatlanul hozzátartozott ez a gombnyomásra működő diákköltészet. A kollégium pártfogóinak és előljáróinak, vagyis az egyház és a város legtekintélyesebb egyéneinek születésnapjára, nevenapjára, házasságuk napjára, vagy ennek évfordulóira, gyermekeik keresztelőjére, a főispán beiktatása ünnepére, nevezetes vendégek érkezésének, jelesebb emberek halálának vagy temetésének s más efféle eseményeknek örvendetes vagy gyászos alkalmára pontosan és tömegesen, néha aggasztó mennyiségben érkeztek a versszállítmányok, a kollégium életének két első évszázadában nagyobbbrészt latin nyelven, aztán egyideig körülbelül egyenlő arányban voltak a latin- és magyarnyelvű termékek... — Mindez természet-szerűleg a lírai műfaj keretébe tartozott, hiszen az említett alkalmak vagy ódát vagy elégiát vagy epigrammát kívántak. A versalak rendszerint hexameter vagy distichon volt... vagy pedig a kényelmes alexandrinus sorok... — A versírás tanoncévei alól felszabadult kollégiumi ifjak aztán mesterségbeli ügyességüket széthordták az ország minden tájékára, s egész életükön át alkalmi versfaragói maradtak egy-egy szűkebb-tágabb körű vidéknek, mint lelkipásztorok, tanítók, kántorok. Különösen az utóbbiak jutottak nagy hírhedségre azzal a kötelességszerű s némi mellékjövedelmet hajtó „költői“ működésükkel, melynek műfaji neve: „búcsúztató“ stb.<sup>22</sup>

Ez az idézet rávilágít arra a folyamatra, amely feltevésünk szerint a daloskönyv anyagának vidékre jutását magyarázza s amely az idők során annak — legalább is részben — népivé válását eredményezte. A kollégiumok alkalmi diákköltészetének egyes darabjai részben a kisebb vidéki diákok révén (valkációk!) közvetlenül jutottak falura, részben már végzett diákok, mint lelkészek, méginkább mint iskolamesterek, kántorok magát a verselő-hagyományt vitték magukkal.

A falusi tanítók kezenyomát legbiztosabban az a műfajváltozat mutatja, amelyet megkülönböztetés céljából „rigmus“-nak neveztünk. A rigmusokat minden bizonyval tanítómesterek írták, akik kis fiú- és leánytanítványaik betanításával igyekeztek a szülők megbecsülését és elismerését megszerezni. Ennek a törekvésnek tulajdoníthatók az ilyen és ehhez hasonló helyek:

Szüléimre áldást kérek, amig élek (70:12)

<sup>22</sup> ZSIGMOND FERENC: A debreceni kollégium és a magyar irodalom. Debrecen, 1940. 17. l.

A rigmusok éppen azért olyan rövidek, mert egészen fiatal, kezdő tanulóknak szánták őket. Mint egyes darabokból kitűnik, az ünnep reggelén az iskolában gyülekeztek a kis versmondók; feltehetőleg az utolsó utasításokat osztotta ki a mester:

Oskolában hogy felmentem  
Versmondók közt megjelentem  
Szép ujságot ott értettem  
Pünköst van ma haza jöttem (114 : 1—4)

Jáztodni mentem volt minap Oskolában  
Egj hir ragadt reám a Mester házában  
Cxs fel támadot azt mondták az hazban  
Légjen Innepléstek Magosmenjországban (54 : 1—4)

A „rigmus“-t az iskolában is tanulták:

Ez verset tanultam enis Oskolában (55 : 8)

A daloskönyv anyaga tehát azt mutatja, hogy a népi ünnepi köszöntés forrása — legalább is részben — a nagyobb iskolákból kiinduló, diákok révén kultivált ünnepi hagyomány (legáció, kántálás), amelyet a falusi tanítómesterek (kántorok, stb.) is divatba hoztak saját kisebb tanítványaik között. Az utóbbi törekvés eredményei a mi „rigmus“-aink, míg a közép-terjedelmű „köszöntővers“-ek közvetlenül a középiskolás diákok révén jutottak el a néphez. (Természetesen szükség volna még ennek a folyamatnak alaposabb megvizsgálására.)

De mi célt szolgálhattak a házról-házra járó versmondó számára kevésbé alkalmas, hosszú elbeszélő részekkel kitöltött „ünnepi versezet“-ek? Az ünnepélyes, kenetteljes hang, a körülményes tudakosság, az üdvösségtörténet egyes eseményeinek lelkiismeretes részletezéssel való elbeszélése és a papos megtérésre buzdítás annak kétségtelen bizonyítékai, hogy ezeket a darabokat idősebb diákok (kántorok) szerezték s előkelőbb közönségnek szánták, tehát csak előkelő házaknál verseltek. Gondolhatunk itt a nemes főuri családok íródeákjaira is. (A daloskönyvben szintén képviselt prózai üdvözlések műfajának, a „salutatio“-nak sem lehetett más rendeltetése.) De az sem lehetetlen, hogy ezek a darabok „nagylegátus“-ok művei. A kolozsvári unitárius kollégium történetében olvassuk, hogy az erdélyi birtokos nemes urak a XVIII. században majdnem mind járatlak legátust.<sup>25</sup> A 3. sz. névnapi köszöntő pedig kétségtelenül nemesi környezetben hangzott el (Uri rendből álló Méltóságos Vendég 3 : 1). — Gondolatmenetünket támogatja a „köszöntővers“ és az „ünnepi versezet“ műfajának összehasonlítása is. Az előbbiben az adomány kiérdemlésén van a hangsúly.

A versmondó a saját érdemeit, jókívánságai értékét hangoztatja s kér, kerelve vagy egyenesen, de mindig a nélkül, hogy ez önérzetén csorbát ejtene. Az „ünnepi versezet“ szerzője sohasem tesz említést személyes érdemeiről vagy valami jutalomról. Ő a köszöntővers hatásosságával akar kitűnni. Ezt a célt szolgálja a versek nagy terjedelme, a szent események hosszan részletező elbeszélése, a kenetteljes prédikáló hang és a haza nehéz sorsán való kesergés.

Foglaljuk össze tehát eredményeinket: Énekeskönyvünk ünnepi köszöntő-anyaga egy, az iskolából (feltehetőleg a kolozsvári unitárius kollégiumból) kiindult, a nép körében elterjedt s ma is élő ünnepi szokáshagyomány tartozéka. Három műfaji változat különböztethető meg, melyek közül az elsőt, a „*rigmus*“-t iskolamesterek kis tanítványaik számára írtak. A „köszöntővers“-elkel kisebb-nagyobb diákok házról-házra járva gyűjtöttek adományokat. Ezeknek szerzői általában nagyobb diákok voltak. Végül az „ünnepi versezet“-ek idősebb diákok (kántorok, íródeákok, legátusok) művei, hallgatóságuk előkelő vendégsereg (nemesi családok).

*Stílus.* Miután az ünnepi köszöntés, a versekkel kapcsolatos szokáshagyomány mibenlétéről és összefüggéseiről képet alkottunk magunknak s általuk énekeskönyvünk különféle műfaji változatait eredetüket és rendeltetésüket tekintve elkülönítettük, sor kerülhet ezeknek külön-külön való vizsgálatára. Mielőtt azonban az egyes műfajváltozatok tartalmi ismertetését elkezdenők, szükségesnek tartjuk néhány szót szólni a három csoportra egyaránt jellemző stílus-jegyekről is; annál is inkább, mivel fejtegetéseink az imént tárgyalt kérdéshez, a diákköltészet problémájához szorosan kapcsolódnak. A daloskönyv anyaga ugyanis teljes egészében a közösségi költészet jellegzetességeit mutatja s ezek általában a diákverselési hagyomány-nyal magyarázhatók, csak kis részben a szóbeli használat folyamányai. Említettük, hogy a daloskönyv anyagán nem mutathatók ki a népi használatból eredő szövegromlás nyomai, az anyag körülbelül abban az állapotban maradt fenn, amelyben körútját a népnél, tehát az erdélyi falusi lakosság körében megkezdte. De köszöntőverseink már forgalomban lehettek a diákságnál is s ennek a használatnak bizonyos jelei mutathatók ki daloskönyvünkben. A versek körforgásáról a szövegegyezések tanúskodnak, melyek szép számban fordulnak elő a könyv anyagán belül (V. ö.: 28:9—14 és 39:21—26; 90:33—38 és 97:17—20; 67:17—28 és 68:33—34; 23:41—43 és 75:1—2; 52:25 és 52:29; 23:45 és 24:5, stb.). A hosszú szóbeli használat legkétségtelenebb bizonyítéka a szövegromlás volna, de az csak szórványosan mutatható ki.

Az anyag „közösségi“ jellege elsősorban egy diákverselő hagyomány függvénye. Az egyes szövegelemek szóról-szóra való ismétlődése éppen azt mutatja, hogy a szóbanforgó rész csak néhány kézen mehetett keresztül, de a daloskönyv anyagára rendkívül jellemző, sablonos, nem szószé-



rinti motívum-visszatérések az egész anyagot át- meg átjáró távolabbi összefüggések tanúi. Ezek a minduntalan visszatérő állandósult szövegelemek az ú. n. *formulák*, melyek minden közösségi költészet tartozékai. Kialakulásuk szervelesen következik annak sajátos feltételeiből. Nézzük meg ezeket a feltételeket a köszöntő-költészetnél. A köszöntők szerzői és elmondói — mint megállapítottuk — kisebb-nagyobb diákok (a szerzők természetesen inkább a nagyobbak), akik minden nagy ünnepre köszöntőversek írásával és tanulásával készülnek. A köszöntővers mondanivalója mindig ugyanaz: Isten dicsérete, híradás, jókívánságok a ház népének, esetleg kérés. Ezeknek az állandó tartalmi követelményeknek mindig új meg új formában való kifejezése olyan feladat, amellyel a fiatal és kezdő verselők nem tudnak megbirkózni. A rigmus-szerzők túlnyomó része akarva-akaratlanul a „régí nótát fújja“. A verselőt önérzete, bármilyen kezdetleges is, megakadályozza abban, hogy egyes részeket szószerint lekopírozzon, viszont nem tudja kivonni magát általánosságban a már megírt darabok hatása alól. Sőt, bizonyos tetszetős stíluselemek következetes átvételét figyelhetjük meg. Ezekkel díszíti mondókáját, nem nélkülözheti őket, ha csak nem akar költő-mivoltáról lemondani. Azaz: egy eléggé kötött, rugalmatlan verselő-tradíció alakul ki, melytől a diákszerző sokkal kevésbé tudja magát függetleníteni, mint a műköltő a műköltői hagyománytól, viszont még mindig több önállóságot enged, mint a népköltészet teljesen kötött hagyománya. Ezt az elképzelést igazolják a daloskönyv formulái, melyeknél a szövegszerű egyezések a népdal állandósult elemeire emlékeztetnek, feldolgozásuk és mindenkor értelmes beolvasztásuk azonban műköltői kézre vall. Jó példa ennek a megkülönböztetésnek az illusztrálására az ú. n. „korona-motívum“, mely sok köszöntővers végén — mint a jókívánságok legfőbbjét — az örök üdvösséget jelképezi. A daloskönyv ezt a motívumot sok helyen tartalmazza, de úgy, hogy az mindig más és más szavakba öltözik (l. a 118. lapon). Mint az alanti példák mutatják, a nép a motívum különféle formáiból egyet vett át s azt nagy területen majdnem változatlanul megőrizte.

Ha pediglen meghal, mennybe vitetessik,  
Az arany korona fejibe titessik (Nyr. 1874. 476. l.)

Ha szent (név) meghal vitessik a mennybe  
Szép arany korona titessik fejire. (MNGy, XIV. 116. l.)

(Hasonló két sor található két lappal odébb (118. l.) ✓

Ha pegyiglen meghal, me'nyékbe vitessen,  
Az arany korona fejibe tétessen. (Kálmány: Koszorúk ... II. 173. l.)

Most pedig nézzük meg a három műfajváltozatot egyenként.



## „RIGMUS.“

„Rigmus“ és „köszöntővers“ között nincs élesen megvonható határ. „Rigmus“-on olyan versikét értünk, amelyet a kisdiákok tanítóiktól tanultak az iskolában (l. a 15. lapon) és elsősorban otthon, szüleiknek mondtak el. Magától értetődő azonban, hogy ők is el-eljárogattak házalni a megtanult rigmusokkal. Ezért nem egyszer előfordul, hogy a „rigmus“-ok is kétféle formulával fejeződnek be, így a két műfaj közötti határ elmosódik.

A „rigmus“ műfaja kis számban van képviselve daloskönyvünkben. A kislányok számára írt versekkel együtt kb. 20—25 darabról van szó (pl. az 1., 2., 4., 5., 6., 7., 33., 34., 35., stb.).

Leggyakrabban kis korukra, gyengeségükre hivatkoznak a versmondók:

Üdöreis tsak égj kitsinj Legénj vagjok (33 : 2)

A mint Gjenge elmém nékem fel érheti,  
Az üdö/. értelem valamint engedi (113 : 1—2)

Tálám azon busulsz, kár hogj kitsinj vagyok (120 : 1)

Enis gjermek lévén Tudatlan elmekkel  
Kérem az Ur Istent rebegő njelvemmel (103 : 9—10)

Másik gyakori motívum a tanulás dícsérete, a kis versmondó szorgalmának, ügyességének emlegetése:

Ezeket tanultam az el mult hetekben (32 : 4)

Déákul égj szoival százat is ki mondok  
Magam tsudálkozom be jo Deák vagjok (33 : 3—4)

Egy kisleány—„rigmus“-ban:

Leg küssebbik Nympha Pallas táborába  
Én vagyok Musáknak himes sátorába  
Jáztodni /. tanulni tudok Iskolába,  
Örömet hirdetek káratson Napjába. (7 : 1—4)

Némi büszkeség szólal meg ebben a sorban is:

Ez kis Orátornak ezt kívánja szája (34 : 4)

A naív túlzások, amelyek a tanulásnak a házimunkálkodással szembeni elsőbbségét kívánják szemléltetni, mindennél világosabban mutatják a „mesterek“ kezenyomát:

Nem adnám a' Tanulást égj szekér Gusaljért  
A' syllabicálást, tíz ezer órsoért,  
A Versificálást 100. darab fonalért  
Káratson Innépét sok mives napokért. (5 : 1—4).

... orsot, gusalyat nem Vészek kezemben  
 Hanem tsak tanulok én az Abecében  
 Tudom, hogy én ennek több hasznát Vehetem,  
 Mintsem ha gusalyom órsomot pergetem  
 Mert tanulás áltol léssen betsületem  
 Isten % ember elöt magam kedveltetem. (1 : 3—8)

### „KÖSZÖNTŐVERS.“

Daloskönyvünk uralkodó műfaja a „köszöntővers“. Azért is választottuk számára ezt a nevet, mert elsősorban ez a műfaji változat volt a házról-házra történő ünnepi köszöntés eszköze.

A „köszöntővers“ közepes terjedelmű, 20—40 soros. Rövidebb nem igen lehet, mert a versmondónak sok mondanivalója van s hosszabb sem, mert kifogyna az időből. (Ezzel tsak elmégiek mert masut is várnak 27 : 24).

A versmondó legfontosabb feladata a *híradás*. Az ünnepi üzenet közvetítése az a lényeges eleme a köszöntőversnek, amelyért joggal elvárhatja az ellenszolgáltatást a versmondó, mint feladata jelentőségének tudatában lévő közbenjáró Isten és ember között. Ő figyelmezteti a híveket Istennek az ellenszolgáltatás a versmondó, mint feladata jelentőségének tudatában *dicséretére*. Az ő szájában az Istentől a hívekre kért áldás is különös jelentőséggel bír, mint titkos erejű *jókívánság*. De ez a megkülönböztetett, kiváltságos helyzet, amelyet a versmondó a hívek között elfoglal, nem mindig bizonyul elegendőnek az adomány öntudatos kéréséhez és elfogadásához. Ezért igyekszik a versmondó gyakran a saját külön fáradozásaira, érdemeire is felhívni hallgatósága figyelmét. Ebből a törekvésből származik a köszöntővers sűrűn felbukkanó *személyes eleme*. A hírközlés értékének, a jókívánság különös erejének s a személyes érdemnek a tudata kölcsönzi a versmondónak az önbizalmat és személyes bátorságot ahhoz, hogy egyenes *kéréssel* forduljon hallgatóihoz, mivel meggyőződése, hogy a jutalom megilleti s nem könyöradományként kapja.

Vegyük tehát sorra ezeket a mozzanatokat.

*Híradás*. A versmondó viszi meg a híveknek az ünnepi üzenetet. Karácsonykor Krisztus születéséről, húsvétkor feltámadásáról számol be, pünkösdkor pedig a Szentlélek kitöltését és munkálkodását hirdeti. Örvendezésre szólítja fel hallgatóit, hiszen a hír mindig örömteljes:

Örvendj ma Lelkedben Sionnak Leánya,  
 A Jésus Christusnak sz: Ecclesiája (13 : 1—2)

Örvendez szivedben Adám maradékja (23 : 1)

Örülj és örvendez oh te keresztenség (52 : 1)

Örülly Sion vára vigadoz Pogánjságh.  
.....

Erülly valakit bánt Pokolbeli rabságh.

Erülly kiben vagjon Istenhez buzgoságh. (72 : 9, 11—12)

A „köszöntővers“ mondója rendszerint csak a hír pusztá közlésére szorítkozik, az eseményeket legfeljebb néhány szóval érinti.

#### Karácsonykor:

Immár fel támadot Bálámnak Csillaga (16 : 1)

El jöt e világra kit Paraditsomban

Isten meg ígére az első Világban (23 : 5—6)

Ime ma tettzet fel a régen várt idő (38 : 1), stb.

#### Húsvétkor:

Cxs fel támadat Angjaltol hallottam (47 : 3)

... tel támotd Cxs olljan hatalommal

Hogj mű büneinket el törlene azzal (60 : 3—4)

Haljatok én töllem egy ujj historiát

Meg ölék a sidok Istennek sz: Fiát (84 : 1—2), stb.

A pünkösdi híradásnál a „pünkösdi szél“ elérékezésén van a hangsúly:

Ma a' Mennyből földre sebes szél zendüle (81 : 5)

Zengjenek az Egek Angyali Zengéssel

Mert az Iñ Lelkét el botsáttá széllyel (111 : 1—2) stb.

*Isten dicsőítése.* Az ünnepi köszöntőversnek, mint egy vallásos ünnepi hagyományhoz kapcsolódó költészet termékének fontos eleme Isten dicsőítése. Az örvendetes hírért neki tartoznak a hívek hálaadással. Az ő kegyelméből született Krisztus a világra, az ő irgalmassága támasztotta fel (Pl. „Ditsertesek töllünk az Egeknek Ura [Hogy nem maradt földben Világ meg tartoja“ 91 : 41—42) s ő küldte el a Szent Lelket, hogy az egyház alapításában s építésében munkálkodjék. Ő tette lehetővé, hogy a hívek az ünnepet testi-lelki jólétben megérték:

Azért énis mostan ugjan azon Uratt

Aldom hogj tüteket kegjessen pásztorlot

Ennji romlásokban híven oltalmazot (28 : 9—11)

Aldom az Ur Istent mostan én szivemben

Hogj kegjelmeteket illj szép egésségben

Ez karátson napra Lelki nagj örömben

Juttatta ... (62 : 14—16) stb.

Dicsérjük Istent, hogy eddig mindenféle patvarkodástól, szomorúságtól megőrizte a ház népét:

Légen áldot azért az Urnak sz: neve  
Hogy minket kegyesen kegyelmében véve (58 : 25—26)

Aldassék azértis az hatalmas Isten  
Hogy kegyelmetekre nézet kegyelmesen (63 : 25—26)

Ditsőség már Menjben Légen az Iñnek.  
Ki eddig kedvezet ketek életének (38 : 17—18) stb.

*Jókívánság.* Isten dicséretéhez, jótéteményeinek magasztalásához szorosán kapcsolódnak a versmondó jókívánságai. Isten kegyelméből érte meg a hívek serege az ünnepet, Istentől függ a jövő alakulása, a hívek jövődő boldogulása is. Őt kéri a háznép érdekében könyörgő versmondó, hogy az egész ünnepi alkalom békével, áhítattal teljék el:

Kérem az sz: Istent ennek minden részét  
Algja /. szentellye meg eleit és végét (28 : 13—14)

Kévánom hogj ennek egész el folljását  
Engedgje tölteni békével oráját (44 : 13—14)

Tartsa fen mü rajtunk sz: Irgalmasságát  
Engedgje töltünk ez Husvetnak napját (60 : 14—15)

Többször is térjen vissza az ünnepi alkalom:

Többekre is kérem juttassan é szentség (42 : 44)

Sokszor illy napokra ketek fel viradjon (48 : 7)

Söt több Husvétra is az Isten juttasson (50 : 9)

Részeltesse Gjakron illj sz: Innepekből  
Erösítsen minket Lelkével ezekből,  
Ujjabbakra vigjen... (52 : 54—56)

Erj sokszor Husvétot ki mostan is érted (53 : 20) stb.

Se szeri, se száma a különféle áldást kérő formuláknak:

Szálljon rátok Menjből Istennek áldása (8 : 11)

Istentől bö áldást kévánok mindenben (31 : 24)

Iñ reátok is öntse sz: áldását (105 : 42)

Elete ez háznak bö áldással folljon  
Egesség /. bekesseg ebbben meg maradjon (48 : 5—6)



Versem Czélja tsak ez hogj Iñ. szállitson,  
Réátok bőv áldást a menjnékből nujtson (87 : 25—26)

Ez házra terjeszse Atyai szerelmét (23 : 54)

Tartsa fen mű rajtunk sz: Irgalmasságát (60 : 14)

Lelki /. testi jókkal az Isten meg áldjon (82 : 24)

### A kívánságok egy része a lelki megújulással kapcsolatos:

Isten ajándéka szivetekben száljon  
Tsendes nyugodalmat Lelketek találjon (81 : 14—15)

Kivánom sz: Lelkét öntse szivetekben (86 : 15)

Ez aldott ösvényen Iñ vezérellyen  
Lelki Templomában ezzel fel szentellyen (105 : 49—50) stb.

A jókívánságok legértékesebbje az örök üdvösség szimbóluma, a meny-  
nyei korona:

Hogj Lássátok meg az Mennjei koronát (44 : 16)  
Végre koronázzon örök Ditsőséggel (43 : 48)

Koronával Menjben szepülljön fejetek (46 : 36)

Végre az Egekben szép koronát adjon (50 : 12)  
Holtunk után adjon Menjében koronát (60 : 16)

Hogj végre koronát nyerjünk Menjben... (73 : 32) stb.

A versmondó tudja, hogy fontos szerepet tölt be, úgy érzi, hogy hír-  
adásával és jókívánságaival kiérdemli a jutalmat. Az ő jókívánsága is érték,  
közönsége hisz benne. Kiolvasható ez pl. a következő sorokból:

Nints szegény Déáknak mit adjon egyébbe  
Tsak az jó kívánság forog elméjébe (48 : 1—2)

Ha ki most nékemis meg Keni torkamot  
Egy sánta petákkal meg ütne markomot  
Hidje meg nékem is vehetné vajamot<sup>24</sup>  
Mert jó kívánságra meg nyitnám szájamot (86 : 5—8)

Illy szép kívánságot gyakorta halhasson (62 : 12)

Hogj Többet is mondjak el hiszem vártátok  
Kárátson napjára Gjakorta jussatok (27 : 21—22) stb.

<sup>24</sup> Vö. „Nem veszik vaját (a kölcsönkért ásonak)“ Zala m. (Nyr. XXVII, 253  
után MTsz.) E szerint valószínűleg „vehetné hasznomat“ értelemben.

Fokozza a jókivánság értékét őszinte volta:

Meg edgyez szájjammal szívem is mig meg hűl (62 : 7)

Melljet szívem szerent tűnétek kívánok (65 : 4)

*Személyes elem.* A köszöntőkben kisebb-nagyobb mértékben jelentkeznek a versmondó személyével kapcsolatos vonatkozások. Ezeknek a célja az, hogy a hallgatóság figyelmét a versmondó felé fordítsák.

„Régolta, hogy elmém háboruban vagyon“ (85 : 1) — kezdi az egyik köszöntő. A versmondó így hívja fel a figyelmet arra, hogy a maga részéről lelkiismeretesen készült föl az ünnepre. Ugyanígy: „Szándékom volt régen hogy köszöntenélék ] Mindnyájjan tü néktek kik az házban ültek“ (110 : 1—2). Az üdvösségtörténet egyes fejezeteinek elbeszélésénél a versmondó a saját személyét is szerepelteti:

**Húsvétkor:**

Jo hajnalban azért fel is szoktam kelni (102 : 2—3)

Jo reggel fel költem én az Máriákkal

Cxs koporsoját látni is azokkal

El mentem beszéltem ot az Angjalokkal (50 : 1—3)

**Karácsonykor:**

Ez szép zengést halván enis fel serkentem

Almos szemeimet mihelt fel emeltem

Fülemet hallásra Gyorson készítetttem

Hogj a dolgot tudnám azon ügjekeztem (21 : 9—12)

**Egy másik látomással dicsekedik:**

Az ettzaka Lévén serénj vigjázásba

El merültem vala méllj Gondolkodásbam

Istent emlegetvén tsak Lassu szollásba

Részesültem drága Mennjei Látásban

Vitettem Betlehem kies mezejére

Az ott Lévő njájnak Legelő helljére (40 : 5—10) stb.

**Büszke arra, hogy ő hozta meg az örömhírt:**

De — mégis jo hirrel jöttem Házotokban (84 : 9)

Ez háznak én vagjok kis Galambotskája,

Kinek is zöld ágot hoz vers mondó szája (92 : 5—6)

Ez a motívum egyébként egy XVIII. századbeli halasi kéziratban is megtalálható:<sup>25</sup>

<sup>25</sup> IK. 1901. 78. l.

Régen a Noé galambja  
 Hogy megszűnt a vizözön habja,  
 Bárkának ne lenne rabja  
 Zöld ágat vitt be ő szája  
 Én is ezért mint zöld ággat  
 Beköszöntök hozsánnával

Vagy egy ormánysági újévi köszöntőben?<sup>26</sup>

Légyen midőn a Noé galambja  
 Mert megszűnt az özönviz habja  
 Nyugvást lele a bárkába,  
 Mi is hát e rigmusokkal  
 Beköszöntünk ez új esztendőnek estéjén. Amen.

A versmondó Isten követének tartja magát:

Követséggel jöttem mostan tü hozzátok  
 Tsak hogj követségem jól meg halgassatok (14 : 1—2)

Tsak hogj ez követet meg kel betsülleni (71 : 15)

Nagy fontosságot tulajdonít mondanivalójának, mert tudja, hogy hallgatósága is értékeli:

Nagy dologra Czéloz elmém Gondolattja  
 Mert a magos Égi dolgokat forgattja  
 És ha füleitek beszedem halgatja  
 Elmem titkát szájam ki nyilatkoztattja (40 : 1—4)

De ha jól fizettek mondok én ollj dolgot  
 Melljjs szivetekben indithat vigságot  
 Most nem reg hallottam én olljan Ujságot  
 Mellj messze el űzi a szomorúságot (27 : 13—16)

Erre gondol akkor is, amikor bőséges adakozásra szólítja fel hallgatóit:

De fáradságomnak meg Légjen az árra  
 Hogj mátzor is kedvel jöjjeek hazotokba (35 : 7—8)

A köszöntőversek egyik csoportjában a versmondó „hallomásból“ mond hírt: „Most nem rég hallottam én olljan Ujságot“ (27 : 15). Mások a Szentírásra hivatkoznak mint forrásukra:

Nem elég /, nem néznek az exceptiora (74 : 32—33)  
 El temettetet volt tegnap előtt estve  
 De a sz: irasban elmém fel kereste  
 Fel támodását is immár meg értette (56 : 1—4)

<sup>26</sup> KISS GÉZA: Ormányság. Budapest, 1937. 195. l.



Látható tehát, hogy a versmondó elég sűrűn vonatkozásba hozza saját személyét a közölt örömhírrrel s az üdvösségtörténet megfelelő eseményeivel. De a köszöntővers személyes eleme legkézzelfoghatóbban s a legközvetlenebb módon a már említett *diákversekben* jelentkezik. Itt most azokról a darabokról kívánunk szólni, melyek egy-egy diák őszinte, tehát nem a „mester“ által írt vagy sugalmazott megnyilatkozásainak vehetők.

A diák valóban sokat tart a tudásáról, különösen ami a „deák“ (latin) ismereteket illeti:

Sidora, Görögre meg magam nem adtam  
Az Alphát, Omegát bőv eszűbre biztam  
Tsak a Déák szoknak szumórahah<sup>27</sup> kaptam.  
Tsudalatos ebben való Epülésem (87 : 13—17)

A latin szavak, kifejezések használata is gyakran némi önérzetet, büszkeséget árul el:

Virtusit e' néktek böltsen proponálná  
Kegjes fületeket hogj ha nem laedálná  
Esze ritkaságát néktek déclarálná  
Illjen fáradtságtól magát nem sajnálná (87 : 5—8)

Azt mondgják Últimus sokszor elől kerül  
Per diligentiam napja fel is derül  
Per patientiam minden üdvezül  
Még Káratonban is per argentum örül (125 : 1—4)

A diákönéretet kifejezője a 126. és a 87. sz. köszöntővers. Az ismeretlen versmondó az iskolában elért eredményeivel dicsekszik. A két vers bővelkedik az iskolai élet vonatkozásaiban. A latin szavak sűrű használata is diákverselőről árulkodik.

Egyedülálló a 74. sz. diák-köszöntővers. Két egymástól független részre oszlik s nagyon valószínű, hogy csak a második, kisebb, átlagos jellegű köszöntő-részt mondták el. A hosszabb első rész egy — nyilván rossz tanuló — diák őszinte kesergése. (Bár lehet, hogy nem ő maga írta: hanem más költötte, rossz tanuló ajkára: tehát „helyzetvers“-nek tekinthető.) Szokatlan szókimondással vallja be az iskola és a tanítás iránti ellenszenvét.

Mert immár meg untam menni oskolában,  
Sok nyomóruság van Akadémiában (74 : 5—6)

Panaszkodva részletezi azokat a „megpróbáltatásokat“, amelyeknek az iskolában napról-napra ki van téve, nem titkolva, hogy ezek lustaságának, sokáig alvás“-ának és „tsintalanságának“ következményei. Dacosan fakad ki:

<sup>27</sup> Ismeretlen szó.

Még fel váltja rokas mente szokmányomat  
 Nád páltza követi rut görcses botomat  
 Hat márjásos Tsizma rákos botskoromat  
 Ha ezek így lesznek el hiszem magamat (74 : 17—20)

Majd újra elborul, ráébred a szomorú valóságra, a „plága“ gyakori működésére, a verésekre s ami a legfájóbb: a készülésre. Még csak hiányozni sem lehet:

Fő fájás has fájás excusatoria  
 Nem elég [ nem néznek az exceptiora (74 : 32—33)

Ez a kis diák-vers a maga naív őszinteségével egyike a daloskönyv legerdekesebb darabjainak. A többi köszöntők sablonossága után valósággal felüdit ez a közvetlen élményből táplálkozó — bár minden költői készség nélküli — kesergés.

*Kérés.* A hallgatóság megfelelő előkészítése után következik a kérés. Nem minden versmondó vesz magának annyi bátorságot, hogy nyílt kéréssel forduljon közönségéhez. Egyesek azonban — több-kevesebb önérzettel — éppen erre helyezik a fősúlyt. Az indokolás vagy a versmondó küldetésére, jókívánságai értékére vagy fáradozásaira utal:

Ha ki most nékemis meg Keni torkamot  
 Egj sánta petákkal meg ütne markomot  
 Hidje meg nékem is vehetné vajamot (86 : 5—7)

Kész vagjok tü néktek sok jokot kívánni,  
 Es az áldás után Tallerokot várni. (113 : 3—4)  
 Illj jo kívánságnak lehetne érdeme  
 It az Vers mondonak volna egj erszénye...  
 Ha valaki potrát belé eresztene (69 : 13—14, 16) stb.

Ha tenjerem üti Poltura vagj Garas,  
 Beszédem nem lészen nallatok unalmas (96 : 3—4)

**Kevesebb pénzért rövidebb vers jár:**

De kétséges lévén hogj ha peták hejjet  
 Tsak fél potra üti meg a teneremet  
 Torkamban bor helyyet töltsenek tsak vizer  
 Azért tsak röviden nyujtom beszédemet (86 : 9—12)

Így hozza hallgatói tudomására, hogy keveselné a fél „potrát“. Gyakori a köszöntéssel kapcsolatos fáradozásaira való hivatkozás:

De fáradságomnak meg Légjen az árra  
 Hogj mátzor is kedvel jöjjeek hazotokba (35 : 7—8)

De faradtságomért pénz jöjen (sic!) kezemben (61 : 20)

De fáradságomért petákat adjatok. (74 : 48)

Nem tréfa bolondság a Versificálás  
Mert gjakron hevül meg a mellett a pálmás

.....  
Ingjen azért Versem nem kívánhattjátok (95 : 1-2, 5)

De vers mondásomnak adjátok meg bérét  
Ne njomjam ertetek ingjen hótetejét (28 : 15-16)

Félek el nem bírom a nagy nyereséget  
Nem sok tsak egy Peták váltsa beszédemet  
És egy Petákat én érdelemek beszédért (110 : 38-40)

Néha csak bizonyos raffinált kertelés után tér rá a „lényegre“:

Nem azért Léptem be mostan vers mondani  
Hogj annak jutalmát fogjam pretendálni  
De hogj rossz embernek ne mondjon valaki  
Él vészem amit fogsz tenjeremben njomni (26 : 1-4)

— hol pedig félre nem érthetően „erszény“-ére tesz célzást:

Nagy törku erszénjem talán ma meg telik (29 : 20)

De az én erszényem ne aljon jfessen (74 : 36)

It a Vers mondonak volna egj erszénye  
Gondolom magamís hejában nem lenne  
Ha valaki potrát belé eresztene (69 : 14-16)

### „ÜNNEPI VERSEZET.“

A daloskönyv harmadik műfaj-változata, az „ünnepi verszet“ nem választható el határozottan a „köszöntő-vers“-től. Az általunk használt megkülönböztető elnevezések nem fejezik ki pontosan a műfaji árnyalatokat. Az „ünnepi verszet“ is köszöntővers, hiszen elmondója szintén jókívánásokat fejez ki benne egy-egy nagyobb ünnep alkalmával. De a közepes nagyságú versek nagy tömegében néhány szokatlan terjedelmű darab felbukkanása már eleve azt a meggyőződést keltette bennünk, hogy e darabok rendeltetése is más, mint a többieké: Mint előljáróban kifejtettük (l. a 16. lapon), a versek szelleme, stílusa, nagy terjedelme egy nagyobb igényű közönség jelenlétére mutat, mint amilyent a „köszöntővers“ feltételez. Ezek a verszetek már terjedelmüknél fogva sem felelhettek meg egy minden házhoz betérő kisebb diákverselő, ill. versmondó céljainak. Elmondójuk olyan idősebb diák, nagylegátus, iródeák, kántor lehetett, aki már maga is írta a versét s azzal csak egyes előkelőbb családokhoz vagy csak éppen egyetlen-egyhez látogatott el. A versek beható ismerete nélkül is ter-



mészetesnek tartható az a feltevés, hogy a köszöntőversek tartalma és stílusa a versmondó korához, végzettségéhez igazodott. A diák előbb-utóbb „kinő“ a háztól-házig történő „kéregető“ köszöntésből s valami korához és komolyságához illőbb módot keres annak továbbfolytatására. Az idősebb, komolyabb diák, legátus, íródeák csak egyes, előkelő, ismerős családoknál köszöntött s ezek bizonyára súlyt is helyeztek ennek a hagyományos szokásnak komoly formában történő ünnepélyes megtartására. Ezzel megmagyarázhatók az „ünnepi versezet“-nek azok a tulajdonságai, amelyek a „köszöntővers“-től elválasztják. A fentiekből érthető meg, hogy ezek a különbségek nem rajzolódnak ki élesen, hiszen az „idősebb diák“ és az „előkelőbb“ közönség sem pontosan meghatározható fogalmak. Az „ünnepi versezet“ egyes vonásaiban megegyezik a „köszöntővers“-sel sőt úgy tekinthető, mint annak egy fejlettebb, komolyabb faja. Mégis szükséges a műfaji elkülönítés, mert vannak lényeges elválasztó jegyek, sajátosságok is. Az „ünnepi versezet“ természetéből következik, hogy a kérés vagy a jutalmazásra való bármiféle célzás hiányzik belőle. Az „ünnepi versezet“ szerzőjét nem a minél nagyobb adomány vágya irányítja, hanem bizonyos magasabbrendű felfogás, amelynek alapját az írói, íródeáki öntudat egy kezdetleges faja képviseli. Közönsége előtt verselő készségével akar kitűnni, ezzel magyarázható az ünnepi örömmel terjedő részletessége, az „ünnepi versezet“ hosszú *elbeszélő* eleme, melyhez az egyedül Istenben reménykedés, a lelki újjászületés, Istenhez térés sürgetése kapcsolódik, mint *vallásos didaxis, térítő szándék*. A lelki megújulás vágya elmélyül azokban a darabokban, melyek középpontjában a haza, a nemzet szomorú sorsán való kesergés: a *panasz* áll. Nézzük most ezeket a mozzanatokot:

*Elbeszélő elem.* Az „ünnepi versezet“-nek is lényeges eleme a híradás. De nem elégszik meg az ünnepi örömhír pusztá közlésével, hanem bőbeszédű részletességgel beszéli el az annak alapjául szolgáló szent történetet.

Jézus születésének elbeszélését már Istennek a Megváltó elküldésére vonatkozó ó-testamentumi ígéreteivel kezdi:

El jöt evilágra kit Paraditsomban  
Isten meg igere az első Világban  
Ezt mondván Evanak hogj az ő magvában  
Meg rontatnek feje kigjonak valoban (23 : 5—8)

Elsőben ígerte Isten az Adámnak  
Mindgyárt az esetkor osztán Ábrahámnak  
Jákobnak, Dávidnak, ./. a töb sz: Atyáknak  
Isten ezt ígerte az pátriárkáknak (64 : 13—16) stb.

A „szentatyák“ régóta várják Jézus születését:

Világ dütsősége hogj el ne kaphassa. (90 : 9—12)  
Ígért Messiásnak várták el jövését (40 : 29—30)

Ennek születését várták a sz: Atyák

.....  
Erről a proféták sokat profétáltak (64 : 17—19)

### V. ö. egy háromszéki „karácsonyi beköszöntés”<sup>28</sup> egy sorával:

Eljött már, akit a szentatyáink vártak

#### Krisztus születésének éjjelén angyalok szállnak a földre:

Menj ország kapuja ottan meg njittaték

Nagy Angjali sereg földre botsattaték

.....  
Ime meg njiltanak Menjország kapui

Kiken küsbe járnak Iñ Angjalai (40 : 13—14, 23—24)

Cxs születésén Angjalok sereggel

Az Eghből le jönnek szép éneklésekkel (43 : 3—4)

... Angyalok menjből sereggel le jöttek (63 : 2) stb.

#### A keleti bölcsek, a „három Mágusok” felkerekednek:

Nap keleti Böltsek erőssen Siettek (20 : 15)

Nagy mészszünnen azért sietséggel jönnek

Hogy Cxst tiszteljék amaz három böltsek (23 : 37—38)

Mihelljt ezt meg hallja Persial Mágus

Hogy született volna a Jésum ki magnus

Utnak indul lészen vezére phosphorus

Miglen oda juta hol vala a Jésum. (63 : 13—16) stb.

A karácsonyi történet elbeszélésének további részleteit mellőzve nézzük meg most a húsvéti köszöntő-versezetek elbeszélő-elemét. Nagyobb részletezésre csak néhányban kerül sor (pl. 46., 52., 57., 77., 91., stb. sz. versek). Az ismert események minden egyénítés nélkül kerülnek előadásra. Ugyanezt mondhatjuk a pünködsdi köszöntőversezetekről.

Az esemény bőbeszédű, prédikációszerű elbeszélésének legjobb példája a 98. sz. vers. Már abban is szentbeszédre emlékeztet, hogy a hosszú vers elején röviden összefoglalja mondanivalóját:

Jertek el mindnyájjan halgassátok szomra

Meg szabadittonknak keserves kényyára

Tanullyátok mint ment értünk az halálra

Hógi vihetne minket örök boldogságra

<sup>28</sup> BALÁZS MÁRTON: Adatok Háromszék vármegye néprajzához. Sepsiszentgyörgy, 1942. 55. l.

Elsőbben el kezdem ö fogantatását  
 Azután nézzük meg az ö bujdosását  
 A 'sidoktól való keserves nagj kennyát  
 Végezetre lássuk ö fel támadását (98 : 1—8)

Ezután Jézus egész életének, szenvedésének, halálának vontatott előadása következik.

*Vallásos didaxis. Térítő szándék.* A szent történet részletes elbeszéléshöz rendszerint kenetteljes intő szavak kapcsolódnak. Ez a mozzanat a „köszöntővers“-ben általában ismeretlen, az „ünnepi verszet“-ben viszont általános. A fentebbiek alapján ez természetes is. Az idősebb diák mondani-valója is csak komoly lehet, különösen az igényes hallgatóság előtt.

Isten „Szent Parontsalattyát mindenben kövessük“ (107 : 34) — szólítja fel hallgatóit:

Támogdjunk fel müis minden büneinkből,  
 Tisztulljunk ki annak fertelmességéből  
 Igj menekedünk meg ördögnek töriből (91 : 37—39)

Kellj fel Büzös Lélek bün koporsojából,  
 Tanullj Cxsodnak jajjos példájából (94 : 29—30)

A bünöktől való szabadulás előfeltétele Isten kegyelmének:

Nem hágy el az In tsakhogy büneinkben  
 Ne kerülljünk hanem járjunk uj életben (108 : 25—26)

Örüljünk Isten büntetésének, mert ez a kegyelem jele:

Isten akit szeret mert meg ostorozza  
 Hogj jora tanittsa, gjakran látogattja  
 Sok njavallják áltol ugjan meg sujtollja  
 Világ dütsösége hogh el ne kaphassa. (90 : 9—12)

Jollehet nem hagogjot látogatás nélkül,  
 Mint Atya Gjermekit ostorozás nélkül,  
 De sz: keze nem volt kegjelmesség nélkül,  
 Mert nem maradtatok vigasztalás nélkül (124 : 33—36)

Mert noha jollehet minket látogatot  
 Mint Atya Fiait kezeivel sujtolt  
 De más félöl nekünk örömet mutatott (67 : 5—8)

Ezekhez a többé-kevésbé száraz, tudákos fejtegetésekhez elevenebb buzdító szavak járulnak:

Közel az Istenhez menni immár ne féllj (52 : 45)

Jertek hát én velem kik szomot hálljatok (23 : 45)

Mennjünk el hát müis a bölts Mágusokkal  
 Imádjuk a jésust az Uton járokkal (20 : 17—18) stb.



Ugyanezt a sort megtaláljuk KÁLMÁNY LAJOS Koszorúinak egyik betlehemes játékában:<sup>29</sup>

Induljunk el hát mi is a három bölcsekkel.

*Panasz.* Az „ünnepi versezet“-nek gyakori motívuma az ország szomorú sorsán való kesergés, a szegénység, elnyomatás miatti panaszkodás. Ez a téma komoly természeténél fogva csak a végzett diák tollához illett, bár egyes elemei leszivárogtak a „köszöntővers“-ekbe is. Nehéz megállapítani, hogy itt régi költői hagyomány továbbéléséről vagy aktuális komoly mondanivalóról van-e szó, de ezek a vonatkozások mindenképpen az erdélyi magyarság súlyos megpróbáltatásairól tanúskodnak. Az egész köszöntőanyagban találunk a szomorú állapotokra vonatkozó célzásokat:

Ennji romlásokban híven oltalmazott (28 : 11)

... a sok veszélljekbert

Ki mondotta volna az felső üdőben

Hogj ez napot érjük illjen tsendességben (39 : 9—11)

... nagj kegjelmesen mind ennji szélvészben

Eletben meg tartot é sz: Innepekben (57 : 30—31)

Mindenütt rettegés és félelem vagjon

Alig jut eszemben hogj ma pünköst vagjon (85 : 3—4)

Ezek csak elszórt formulák s az ünnepi köszöntő minden fájában megtalálhatók. De az „ünnepi versezet“-nek önálló mondanivalója a szomorú állapotok felemlegetése. Az országos elkeseredettség kiélése volt az „ünnepi versezet“ panasz. A vers szerzője a magyarság, a magyar nemzet vagy „az erdélyi népség“ nevében siratja „a régi szabadságot“.

Oh sok terhek alatt njező küs Magjárság

Kit szinten el pusztit a sok njomoruság

El hagjot régenten rojyogo Vigasság

Körnjül vet bu ./. bánat minden njomoruság

El eset fejednek ékes koronája

El alut éltednek tündöklő fakjája

El veszet nemzeted regi szabadsága

Ezt hozta te réád a bűnnek ruttsága

Sirhatz Magjaf Nemzet az Jeremiással

.....  
Meg Inneplésed is siralommal jó fel

Buval és bánattal bővebben telik el (53 : 1—9, 13—14)

V. ö. Thaly: Adalékok I. 287. 1.:

<sup>29</sup> Koszorúk az Alföld vadvirágaiból. Arad, 1877: 48. l.

Zokogó sirással sirhacz Magyar Nemzet  
Mert szemed be kötve idegeny nép vezet stb.)

A tűz és víz között ki ülsz nagy bánatba  
Ellenségh igája noha hátod njomja  
Kisded jovaídat ekképpen praedálja. (90 : 2—4)

V. ö. Thaly: i m. I. r. l.:

Tűz-viz között  
Megütközött  
Kis Magyarország.)

Mert sok szomorúság Nemzetünket járja  
Szélvészes tengernek környül vette árja  
Az idegen népnek sullyos nagy igája  
A ezegény kösséget majd az földben zárja  
Sok szegény már jutott fonnyasztó éhségre  
A sok szomorúság miatt olly szükségre  
Hogy Istenen kívül nints más reménsége (108 : 5—11)

Az egykori vallási üldözések is nyomot hagytak a versekben:

Söt mi keserveseb néha Lelkedben is  
Szomorit % háborgat gyakran Hütödben is (90 : 5—6)

Ebből a nehéz helyzetből csak az Isten emelheti ki a nemzetet:

E nevében Iñ rollunk már ostorát  
Tége le oltsa el meg emésztő langját (89 : 22)

Ezen sz: Lelkével Isten vigasztaljon  
Nyomoruságunkban mellettünk fel áljon (82 : 21—22)

A legjellegzetesebb panaszkodó vers a 83., ill. a vele azonos 89. számú „Versus Paschalis“. A teljes egészében az országos gyásznak szentelt vers szerzője komoly íródeáki öntudatáról tanúskodik:

Ezért siro vertől pénám meg nem szárad (83 : 13 és 89 : 13)

### A „LAKODALMI VERSEZET.“

A daloskönyv anyagából legjobban kikívánczó s egyúttal legérdekesebb darab a könyvvel szervesen össze nem függő, később befűzött ívré (lásd 2—3. lapon) írt hosszú, 116 soros „Lakadalmi Versek“ (a másolatban a 17. számú), mely elsősorban a néprajzos számára szolgál figyelemreméltó tanulságokkal.

A „Lakadalmi Versek“ verses dialógus. Egy 12 soros bevezetővel kezdődik, melynek célja a hallgatóság figyelmének felkeltése:

Figjelmetességgel légy hát Jeles seregh,  
 Láttátok hogj vidám elmém nem kesereg,  
 Mint halálozonak torkom is nem hereg,  
 sőt nyelvem viditto szép versekkel pereg. (17 : 5—8)

Ezután a múzsához fohászkolik a versmondó, amikor egy másik személy (alter) szólal meg s testi és szellemi felsőbbségére hivatkozva magának követeli a köszöntés jogát:

Álj megh, álj megh pajtás, álj hátréb égy küsség,  
 Halgas szovaimra Lakadmi (sic!) kösség,  
 Ugj é, hogj it engem, illet a Tisztesség,  
 Ezt pedig mellettem tsak kupra<sup>30</sup> Mesterség (13—36)

A két „szereplő“ ezután felváltva mondott 8-soros strófákban színlelt vitát rögtönöz, amelyben kölcsönösen „odamondogatnak“ egymásnak felhánytorgatva egymás testi és lelki fogyatkozásait. Aztán — mintegy felésszmélve, hogy ez a vetélkedés nem illik az ünnepi alkalomhoz — lassan kibékülnek, mindketten a fiatal pár felé fordítják figyelmüket s Vénusz győzhetetlen voltáról ikezdenek beszélni. Közben mégegyszer fellobban a vita, aztán együtt dicsérik az új párt, boldogságot kívánva a házasságra.

Énis azt kívánom az Ingemen belől,  
 Az igaz szeretet őket jób kéz félől,  
 Békességes türés örizze más félől,  
 semmi elne Vesse az igasság mellől. (109—112).

Ha szemlét tartunk a népi lakodalmi rigmus-költészet eddig közzétett anyaga felett, bizonyára nem fogja elkerülni figyelmüket az a hasonlatosság, amely annak egyes darabjai s az imént ismertetett versezet között fennáll. Még ha szövegszerű egyezéseket nem tudnánk is kimutatni, a műfaji összefüggés felől akkor sem lehetne kétség; a szövegegyezések pedig még jobban megerősítik azt a feltevésünket, hogy versünk a népi (elsősorban erdélyi) rigmusköltézzettel szervesen összefügg.

Nézzük mindjárt azt a kalotaszegi lakodalmi köszöntőverset, melyet ZILAHY GYÖRGY szintén egy régi kézirat alapján közölt a Nyelvőrben.<sup>31</sup> Ezt már nem is ketten, hanem hárman „játsszák“: a „vőlegény“, a „menyasszony“ és az „anyós“. A párbeszéd során a fiatal jegyespár összeszólalkozik, heves, sőt durva szemrehányásokkal illetik egymást, végül — az anyós élénk helyeslésétől kísérve — szakítanak. A műfaji hasonlósághoz egy feltűnő szövegegyezés is járul. Csaknem szóserint látjuk viszont a mi lakodalmi versünk bevezető, a figyelem felkeltésére szolgáló sorait:

<sup>30</sup> Ismeretlen szó.

<sup>31</sup> Nyr. 1888. 472. l.

Becsületre méltó lakodalmi sereg  
 Minthogy vég a vendég, szive nem késereg,  
 Halgasson hát minden, a még nyelvem perereg.

A „Lakodalmi Versek“ feltűnő szerkezeti sajátosságával, a párbeszédés formával az ú. n. vőfélyversezetekben is gyakran találkozhatunk. Itt a két vőfély vitarkozik. A vita tárgya a házasság. A „második vőfély“ vagy „kis vőfély“ a nőtlenség mellett kardoskodik s álláspontja védelmére példákat sorol fel (pl. Pál apostol). Végül azonban — a dolog természeténél fogva a házasságpárti „első vőfély“ véleménye diadalmaskodik. A vitát itt is önértetes vetélkedés fűszerezi:

Az első vőfély: (A kis vőfély szavaira válaszolva)

Megállj, nemsokára felelek szavadra,  
 Tudom, lakatot vetsz pittyedt ajakadra,  
 Noked gondod legyen csupán csak magadra,  
 Különben ütleget kaphatsz a hátadra.

(Később:)

Kis vőfély:

Hallod-e barátom, állj elő egy szóra...<sup>33</sup>

Egy másik lakodalmi köszöntőből:

Kis vőfély:

Állj félre barátom, hadd én is beszéljek,  
 Mert olyan legénytől, mint te, még nem félek.<sup>34</sup>

<sup>33</sup> MNGy. III. 270. 1.

Még egy nagyszalontái betlehemes játékba is eljutott ez a két sor. Mint legalkalmasabbnak, a „betyár“-nak a szájába adták:

Betyár: (A mellette álló Heródest félrelöki)

Állj férőbb barátom, mer most én beszélék,  
 Ijen legénytül mint te nem igen filek.<sup>35</sup>

Ide kell sorolnunk a MNGy. VII. kötetében közölt etédi (Udvarhely vm.!) „húsvét-másodnapí veszekedő vers“-et. A közlés szerint: „Két kis fiú fakarddal megindul s házról-házra járva... veszekedik.“ A bevezető sorok egyik ünnepi köszöntőversünk (a 42. sz.) kezdetére emlékeztetnek:

Orvendjen immár a dicső menyország,  
 Orvendjen a föld a tenger és az egész világ  
 Megvirágzott immár a mennyei virág,  
 Istentől küldetett minékünk aranyág. (339. 1.)

<sup>33</sup> SZENTE ARNOLD: A Lendva-vidék néprajza. Ethn. 1898. 122. 1.

<sup>34</sup> MNGy. XIV. 5. 1.



A hosszú vitatkozás után végül is kibékülnek s a mi versünk fent idézett szavaihoz hasonlóan kívánnak jót a ház népének:

Első fiú: Béküljünk meg immár,  
Lelkem sugja belül.  
Az Isten e házat  
Tegye jobbjá felül.  
Órizze az Isten  
Minden veszélyektől,  
Hogy el ne távozzék  
Az igazság mellől. (343. l.)

Kérdés most már, hogy ezeket az összefüggéseket hogyan magyarázhatjuk. Feltehető-e, hogy a mi lakodalmi versünk az eredetibb s ennek nes vagy oldalági leszármazottai az említett népi versezetek?

A tartalmi ismertetés elején említettük (l. a 12 lapon), hogy a daloskönyv egyetlen darabja, amely a népköltészethez némileg közelebb áll, éppen a „Lakodalmi Versek“. Mindössze egyes szövegrészekről van szó, melyek nem illenek bele a tudákos, idegen szavakkal megtűzdelt versezetbe.

Ez a néhány sor:

Igaz az, hogy minap égj küs Inspectorságh,  
Hágot volt nyakamban mert amelj Majorság  
Volt ingem rántzában ki szedték hamarság  
Az ilyen tisztséget verje lé a' korságh (33—36).

semmiképpen sem illik a versbe, sem értelmileg, sem hangulatilag (bolhamotívum). Éppen ezért feltehető, hogy később került az eredeti szövegbe. Az ötletet a népi párbeszédész költészet adhatta, melynek ma is gyakori eleme a „bolha-“ vagy „tetű-motívum“. Pl.:

Mendikás koromba  
Ültem a kucikba,  
Egy nagy fene bolhát  
Fogtam a gatyátok korcába...

— mondja az öreg pásztor egy nagyváradai népi misztériumban.<sup>35</sup>

A „Lakodalmi Versek“ befejező formulája ma is általános a népköltészetben s feltehető, hogy onnan került bele (vagy maga a darab eredeti szerzője vette át — tudatosan vagy véletlenül — a népköltészetből);

Mennji fővenj vagjan a' tenger árkában,  
Mennji csillag villog az Égh sátorában  
Mennji fűszál fen áll sz: István hovában,  
Annji részek légjen Isten áldásában (113—116).

<sup>35</sup> Nyr. 1888. 520. l. Variánsok: Ethn. 1927. 242. l., MNGy. I. 56., 73. és 129. l., KÁLMÁNY: Koszorúk. II. 176. l.

V. ö.:

Amennyi fűszál van a tarka mezőbe,  
Amennyi csepp víz van a tenger medribe  
Annyi áldás szálljék szent (név) fejire (MNGy. 14. 118. l.)

Amennyi szál fű van a széles mezőbe  
Annyi áldás szálljon az István fejére  
Jó kiváságomnak itt vagyon a vége (MNY. V. 187. l.)

Valame'nyi csillag az magos egekbe',  
Annyi áldásokkal álgyon mög az Isten.

(Kálmány: Koszorúk, II. 174. l.)

Ezek az apróságok nem változtatnak a versezet műköltői jellegén. Legfeljebb arra engednek következtetni, hogy a köszöntőt néhányszori elmondás és másolás után jegyezték fel daloskönyvünkben, úgy hogy idegen elemek is kerülhettek bele, de nem áll messze eredeti formájától. Erről tanúsodik a szöveg frissesége, továbbá az, hogy a szöveg végig tisztán érthető, benne az egyetlen említett helyen kívül romlás nem állapítható meg.

A versezet teljes egészében diák-verselő kezenyomát mutatja. Ha nem is volna benne kézzelfogható utalás (Mikor a Classisban rajtam erőt vennél, [ Nem gjösz meg ha fellyebb nem perorálsz ennél 59—60), a latin szavak gyakori használata s a mitológiai vonatkozások akkor is elárulnák.

Az ünnepi köszöntők eredetének vizsgálatánál arra az eredményre jutottunk, hogy a mai népi ünnepi köszöntés szokása — legalább is részben — egy, részleteiben még nem tisztázott, az iskolából eredő s diákfiúk által fenntartott hagyomány továbbélése. A mi lakodalmi versünk hasonló folyamatra enged következtetni. A lakodalmi köszöntés szokása is először csak előkelőbb családoknál lehetett divatban s a verselők idősebb diákok voltak. A kolozsvári unitárius kollégium történetében olvassuk: „Menyegzőkön megjelentek s az örvendezőket versekkel s a gazdagabb viszonzás reményében ajándékkal lepték meg. Itt egy explorator és egy salutator működött közre. Amaz kiszimatolta, hogy hol készül a menyegző, ez verset faragott s a menyegzői háznál elszavalta. 1789. nov. 18-án egy ilyen exploratornak azt felelték, hogy régi szokás, kiment a divatból s nem adtak semmit.“<sup>36</sup> A szokás azonban még ma is él — a népnél, mely a régi diákverseket eltanulta s máig is mondja. Egy ilyen diák-verset őrzött meg daloskönyvünk.

DR. KISS JÓZSEF

<sup>36</sup> DR. GÁL KELEMEN: i. m. 2. k. 254. l.